

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԸ

ԱՍՏՈՒԹՈՅ ՈՐԴԻՆՅՆ ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ՅԱՂՔԱՆԱԿԸ

Ք.

Այսպէս է ահա, իր պարզութեանը մէջ, այն նշանաւոր վարկածը, որ ճշմարտակերպ և հրապուրիչ ըլլալու կողմ մըն ալ ունի, վասնզի կը թուի հիմնուիլ զիտականօրէն հաստատուած եղելութեանց վրայ: Ուանգարումի վիճակներ կան արդարեւ, որոնց մէջ հիւանդը կը կարծէ որոշապէս տեսնել առարկաներ, որոնք իր գերազըրգը ունեւած երեակայութեան մէջ միայն գոյութիւն ունին: Աղբառու ասկէ զատ զիտել կուտայ թէ աշակերտները, որոնք անուս մարդիկ էին, ի վիճակի չէին բնաւ իրենց ըմբռնումները զատելու իրենց մտահաճութեանց խաղէն: Եթէ ասոր վրայ աւելցուի այն ներոյժ տաղնապը, ուր էին անոնք, բուռն զգացումները՝ զորս անպատճառ ունեցան իրենց Գալիլիա դառնալէն ետքը, կը հասկցուի թէ ըստ երեւոյթին այնքան հաստատուն այս տեսութիւնը ինչպէս ունեցած է արագ յաջողութիւններ: Առաջին շրջումը անցնելէն վերջ, սակայն, նորէն հաւատքը իր տեղը գտաւ. և այս՝ սովորաբարութեան ամենէն քիչ ենթակայ աստուածաբաններուն մէջ նոյն իսկ: Տեսիլներուն վարկածը փշրուեցաւ՝ խորտակուեցաւ ամենէն քիչ ուղղափառ համարուած գիտուններուն ձեռքով: Ներուի մեզի հոս յիշել Շէնկէլի և Քայմի անունները միայն:

Յիսուսի կեանքին վրայ իր մագիստրական ուսումնասիրութեան մէջ, այս վերջին հեղինակը խտիւրտ կը մերժէ, ինչ ինչ վերապահումներով միայն, բուն յարութեան իրողութիւնը, բայց ատոր համար չի զաղրիր անընդունելի յայտարարելէ Աղբառուի մշակած գրութիւնը: Քայմ աչքը գոց չէ որ կ'ընդունի այս տեսութեան գէմ եղած առարկութիւնները: Զոր օրինակ, պահպանողական աստուածաբաններէն չատերուն սիրած մէկ փաստն այն է թէ քանի որ բանդագուշանքները իրիկուան գէմ միայն տեղի կ'ունենան, այն պահուն՝ ուր գիշերը կ'իջնէ, երբ միայնութիւնը երա-

զանքի կը զիմէ, կարելի չէ ընդունիլ որ ասանկ պատրանք մը մէկ անգամէն հինգ հարիւրէ աւելի եղբայրներ համակէր օր ցերեկով (Ա. Կորն. Ժե. 6, Մատթ. ԻԲ. 16): Քայմ, այսպէս, վիճելի կը գտնէ այս զիտողութեան ճշգրտութիւնը, և կը յիշէ, ոչ առանց իրաւունքի, մտասքանչութեան ընդհանուր շարժումէ մը տարուած բազմութիւններու օրինակներ: Միւս կողմէ, շատ արդարացի կերպով զիտել կուտայ թէ այդպիսի զրգուում մը վարակիչ է. կը ծաւալի, կը խոչընդոտ, կը բազմանայ. երբեմն երկար տարիներ պէտք կ'ըլլան զայն հանդարտեցնելու համար: Ասանկ բան չըկայ բնաւ նախնական եկեղեցւոյ մէջ: Պօղոս խօսքը կ'ընէ յարուցեալ Քրիստոսի հինգ կամ վեց երեսմեներուն մասին միայն, ինչ որ կը ցուցնէ թէ զանոնք համարած ու խնամքով զատորոշած էին այդ միջոցին այնքան հասարակաց եղած ուրիշ տեսիլներէ: Ուշագրաւ և նկատողութեան արժանի իրողութիւն է որ հինգ հարիւր եղբայրներու յիշատակութիւնը կը մնայ բոլորովին կղզիացած բան մը. յուզումէ յառաջ կուգայ, յետոյ յանկարծ կը կասի կարծես մոգական կերպով: Աշակերտներու այս բազմութիւնը, թէև խորապէս աղդուած է շարժումէն, բայց կը ցրուի, առանց տարածանելու կամ տարածել ջանալու զայն. «Ահա՛ բան մը, որ իր նմանը չունի, կ'ըսէ Քայմ, այս տեսակ երեսոյթներու ոչ մէկին պատմութեան մէջ»:

Շէնքէլ, ինքն ալ, նոյնպէս, մերժելով հանդերձ մարմնոյ յարութեան մը վարկածը, կը խորհի թէ ջրային խանդարում մը պիտի չկարենար բացատրել Քրիստոսնէութեան անշափելի աղղկեցութիւնը, և թէ, վերջապէս, զրգուութիւնը անգամ մը անցնելէ վերջ, աշակերտներուն խոյանքը պիտի չփարատէր իսկոյն: Երազին պատրանքներէն վերջ մարդ իրականութեան կը դառնայ, ինչպէս որ տաղնապէն ետքը բանդագուշուածը ամենօրեայ կեանքին զգաստութեան սահմաններուն կը վերադառնայ:

Այս փաստերուն վրայ, որոնց ճշգրտութիւնը չի կրնար մերժել որեւէ չնախադրուած միտք, աւատարմական մեկնութիւնը դեռ ուրիշներ ալ կ'աւելցնէ: Աղբառու հաճոյք կը զգայ ենթադրելէ —

ինչ որ, արդարեւ, իր ամբողջ տեսութեան հմայքն է — թէ Գրիստոսի բարեկամները լեցուած էին Տէրօջի յարութեան գաղափարով: Բայց Աւետարանները հակառակը կը ցուցնեն (Մրկ, Թ. 10, 13, 32, Ժ. 32, Ղկա. ԻԴ. 11, 21-24, 25-27) կարգ մը այնպիսի ծանօթութիւններով, որոնք արժանահաւատ են անոր համար մանաւանդ որ առաքեալներուն անիմացութիւնը երևան կը հանեն միամտօրէն. ի՞նչպէս ընդունիլ թէ, յետոյ ապա և առանց պատճառի, Եկեղեցին այդ կերպով ներկայացուցած ըլլայ հաւատարմութիւնը անոնց՝ զորս Աւետարաններու խմբագրութեան թուականին, կը պատուէր իբրեւ իր հիմնադիրները: Պատմական և հաստատուած բան մըն է թէ, աղէտքը պատահած միջոցին, ընկճուած էին բոլորովին. ի՞նչպէս կրնայ բացատրուիլ որ անոնք, այդ տրամագրութիւններուն մէջ, կարողացած ըլլան զարբնել հրաշք մը, որուն գաղափարն անգամ չունէին: Անոնցմէ լուսադոյններուն հաւատքը ստիպած էր. ապացոյց՝ Պետրոսի ուրացութիւնը — առանց խօսելու զեռ անոր մասին, որուն չոր և քննող միտքը պիտի չը կարենար թող տալ ինքզինքին՝ տուելիները իրականութիւն համարել (Լ. 24-29):

Մնաց որ, բանդագուշանքները կ'ենթադրեն զայսին վատումութիւն մը, որ մինչև գիտակցութեան և կենսական ոյժերուն խորքը կը թափանցէ: Կը տեսնես որ հիււանդը մէկ անգամէն տենդի սարսուռէն՝ տկարութեան, վնասութեան կ'անցնի: Ընդհանրապէս անկարող կը դառնայ կանոնաւոր և մեթոտիկ աշխատանքի: Արդ, այսպիսի ֆիզիքական վիճակ ա՛յնքան անսովոր էր առաքեալներուն մօտ որ Յիսուսի մահէն քիչ ետքը անոնք ահա կրնան քարոզել անոր վերկենցալումը, բազմաթիւ անձինք գարծի կը բերեն, կ'ընդդիմանան Սինեդրիոնին, իրենց հաւատքին հանդարտութեամբն ու պայծառութեամբը և եռանդին ոգևորութեամբը կը զարմացընեն իրենց թշնամիները. ի մի բան, կ'աշխատին այնպիսի բուռն զործունէութեամբ որ միայն քսան կամ երեսուն տարուան ընթացքին Աւետարանի դրօշը կը տնկեն հռովմէական ընդարձակ կայսրութեան ամենէն նշանաւոր քաղաքներուն մէջ: Հոգեբանական հրաշք մը չէ՞ միթէ այսքան

յանկարծական կերպարանափոխութիւն մը: Ի՞նչպէս խելամախ այս իրողութեան: Ի՞նչ է եղած անոր որոշադրիչ պատճառը:

Այն աստուածաբանները, որոնց քիչ մը զժուար կուգայ մարմնական յարութեան գաղափարը, շուարում մը կը ցուցնեն այս մասին: Ոմանք կը հաստատեն միայն, առանց բացատրել ջանալու, առաքեալներու միտքին մէջ կատարուած եղաշրջութիւնը: Ուրիշներ ճիգ կ'ընեն պատճառին վերանայու. այսպէս, Շէնքէլ, որ «աստուածային նախախնամութեան» վրայ կը խօսի, եւ մանաւանդ Քայմ, որ, իր մակածութիւնները աւետարանական իմաստին մէջ աւելի հեռուն մղելով, առաքեալներուն տեսիլները փառաւորեալ Փրկչին անձնական միջամտութեանը կ'ընծայէ: Այս փորձերը, սակայն, ոչ մէկ յաջողութիւն չեն ունեցած նմանօրինակ ձգտումներով ճանչցուած ժամանակակից այն հեղինակներուն մօտ, որոնք աւելի Պատէէրի տեսակէտին կը վերադառնան. այսպէս Պ. P. Lobstein առանց բնաւ ըսելու թէ ի՞նչ եղաւ գերեզման զրուած մարմինը, ամէն բանէ աւելի կը պանծացնէ Գրիստոսի ազդեցութիւնը իր Եկեղեցիին վրայ: Երբեք, կ'ըսէ համառօտիւ այս քննադատը, յարութեան իրողութեան պատմական ուսումնասիրութիւնը եզրակացութեան մը պիտի չյանգի. այսու հանդերձ քրիստոնէական յոյսերը միշտ աւելի հաստատուն կոռուան մը ունին: Մեզի համար, ինչպէս առաջին աշակերտներուն համար, փրկութեան փորձառութիւնէն է որ կը ծնի յարուցեալ Փրկչին հաւատքը: Երբ ու իրստ աղէտքը, որ վերջացուց Փրկչին զործունէութիւնը, ոչ միայն չի բաժնէր զմեզ իրմէ, այլ աւելի կը միացնէ զմեզ իր կենդանի անձին. Յիսուս կ'ապրի և կը զործէ շնորհիւ զորութեան մը որ կախում չունի ոչ ժամանակէն եւ ոչ միջոցէն: «Գալով մնացածին, կ'աւելցնէ Պ. Լոպըշթայն, կրօնական տեսակէտով, հաւատացեալը, որ, աւանդութեան վկայութեան վրայ, կ'ընդունի երկրաւոր մարմինին կենդանացումը, ոչինչ աւելի ունի քան անոնք որոնց դատումով աշակերտները ներքին ճամբով բարձրացան իրենց վարդապետին յարութեան ստուգութեան, այսինքն փառաւորեալ Փրկչին կեանքին յարակալութեան»:

«Ուրեմն կոյ Յիսուսի յարութեան ապացոյց մը, կը դրէ նմանօրինակ իմացութեամբ մը Պ. Էմմ. Սթարֆէր, կրօնական ապացոյցը. ապացոյցներուն ամենէն թանկագինը, կամ մանաւանդ, միակ արժէքաւորն է անիկա . . . ճշմարիտ հաւատացեալը պէտք չունի որ պատմական, այսինքն միշտ հերքելի նկատողութիւններով իրենց ցուցնեն Յիսուս Քրիստոսի յարութիւնը. անիկա զիտէ, ներքին և մտքով ստուգութեամբ մը, թէ իր Փրկիչը յաղթած է մահուան . . . ճշմարիտ հաւատացեալը ի փորձառութենէ կը հաւատայ իր Փրկիչին յարութեանը. անիկա զիտէ և կը հաւատայ. և ոչ ոք պիտի կարենայ խել իր հաւատքը: Բայ աստի, ի՞նչ հարկ, կրօնական տեսակետով, գիտական ապացոյցի: «Պատմական գէպք մը, կ'ըսէ Պ. Լաշլէ, չի կրնար հաւատքի առարկայ ըլլալ, ճիշդ՝ պատմական ըլլալուն համար, և, այս պատճառաւ, գիտութեան առարկայ մըն է անո: — «Կը հետեւի ուրեմն, կ'աւելցնէ Սթարֆէր, թէ մարդ կրնայ կասկածիլ յարութեան պատմական իրողութեան մասին, թէ կրնայ նոյն իսկ անբաւական գտնել Պօղոսի վկայութիւնը, թէ զուտ պատմական գիտութեան վերաբերող հարցի մը կամ նիւթական իրողութեան մը պարզ հաստատումին մէջ կրնայ անոնցմէ ըլլալ որոնք «ոչ» կ'ըսեն, և սակայն քրիստոնեայ՝ Յիսուսի ճշմարիտ աշակերտ մ'ըլլալ . . . Գիտական հաւատալիքէ մը կախեալ չի կրնար ըլլալ այն հաւատքը, որ կը փրկէ»:

Ըստ այսմ, աստուածաշնչական հաւատքը պէտք է բաւականանայ հաստատելով միայն թէ աշակերտները հաւատացած են իրենց վարդապետին յարութեան: Բայց, ըստ մեզ, մենք, մեր ժամանակի քրիստոնեաներս, պէտք չունինք փնտռելու թէ այս հաւատալիքը ո՞ր աստիճան կը համապատասխանէ իրական եղիլութեան: Արդ, իմ տեսութեամբ, այսպէս ընկելով՝ մենք զաղափարապաշտութիւնը դուրս քշած կ'ըլլանք ներքին սահմաններէն: Այս ընթացքով, ուղղակի պիտի յանգէինք և հասնէինք Լէսսինկի սկզբունքին, որուն համեմատ «պատմական և պատահական ճշմարտութիւնները չեն կրնար իբր սկզբունք ծառայել բանականութեան հար-

կաւոր ճշմարտութիւններուն»: Ի՞նչ ուրեմն. պիտի պնդուի՞ միթէ թէ բաւական է որ նախնական քրիստոնէութեան վարդապետական կամ կրօնական դոյաջութիւնը միայն առնենք. և թէ անոր իբրեւ պատահան ծառայող արտաքին գէպքերը կրնան նկատուիլ: Փորձաստութիւնը և ժամանակակից աստուածաբանական շարժումը չի՞նք ցուցնել այս խախտումին վտանգը, որուն պիտի չկրնայ բնաւ հանդուրժել Աւետարանի ոգին: Պէտք է կրկնել, այնքան որ իշխներէ ետքը, թէ աստուածաբանական ծանօթոյքները կը կորսուին տարտամութեան մէջ, թէ բարեպաշտութիւնն իսկ կը ցնդի և կը մթաղնի, թէ ամբողջ շէնքը, մէկ խօսքով, կը սպառնայ փլելի, եթէ իրմէ ի բաց հանուի իր պատմական հիմը: Բացորոշ չէ՞ միթէ որ, երբ քրիստոնէութեան վրայ է խնդիրը, եթէ իրողութիւնը առանց զաղափարի՝ անհոգի մարմինին պէս է, զաղափարն ալ՝ առանց իրողութեան՝ իրականութենէ պարպուած ստուերն է ինքնին:

Դառնալով նորէն Յիսուսի յարութեան, այդ մասին կողմուած հաւատքը բացատրելու համար անհրաժեշտ է ընդունիլ կամ մասնաւոր պատահար մը, Ամենակալին ուղղակի և զրական միջամտութիւնը, և կամ աշակերտներու ներքին կեանքին մէջ գոյացած հոգեկան եղանակաւորում մը, յանկարծական և մեծ մասամբ անբացատրելի եղաւթութիւն մը, թերեւս մինչեւ իրենց միաքերը կամ պատրանք մը. վասնզի այն ասան ոչինչ պիտի փոխուած ըլլար իրական իրողութեան: Աստուած՝ փրկութեան յաղթական յայտնաբերութեամբ մը պիտի պատասխանած չըլլար Մարգուն Որդիին անձնութեան գերադոյն արարքին: Ուրիշ բառերով, իր պատմութեան այս բախտորոշ ժամուն, մարդկութիւնը ոչ միայն փրկած բաժնուած պիտի չըլլար իր նախնիաց կեանքէն, այլ և ընդունայն ճիղով մը պիտի բարձրացած ըլլար իր կեցած տեղին վրայ, նորէն ինքն իր վրայ խնալու համար հիւժուած և սպառած. պարզ է թէ քրիստոնէական գերբնականին խնդիրն է որ կը դուրս հոս՝ իր բարոյական տարողութեանը հետ միասին: Հաճոյք կը պատճառեն անշուշտ միւս կերպով եզրակացնող բազմա-

թիւ հեղինակներու տեսութեանց բարձրութիւնը և քրիստոնէական լայնմտութիւնը. բայց եւ կը կարծեմ թէ, նոյն լուկ կրօնական տեսակէտով, վտանգ յառաջ կուզայ իթէ պատմական վկայութեան արդիւնքներուն կարեւորութիւնը չընդունինք:

Այս գեանին վրայ է, արդարեւ, որ կը դրուի հարցը, ինչպէս կը ջոյնեն շատերը այն քննադատներէն զորս չիլեցի, եւ որոնք ընդհանրապէս համաձայն են հաստատելու սա երկու թէզերը. (ա) Աշակերտները, կ'ըսեն անոնք, սերտիւ հաւատացած են տեսած ըլլալ յարուցեալ Յիսուսը: (բ) Այդ հաւատքը, կ'աւելցեն ոմանք, իրենց անձնական գործունէութեան արդիւնքը չէ եղած. անիկա կրնայ բացատրուիլ միջամտութեամբ միայն գաղանի պատճառի մը որ բարձրերը կը տանի զմեզ: Միայն, մինչև հոս գտէ վերջ, այդ հեղինակներէն շատերը կանգ կ'առնեն առաւելութիւններ ընելով խորհուրդին դէմ, կամ տարտամ բասերով խօսելով Աստուծոյ Հոգիին մասին: Բայց ինչո՞ւ կը մերժեն աւելի հետուն երթալ, եթէ սակայն առաջուց որոշած չեն արդէն անպատճառ մերժել հրաշքը: Աստուածաշնչական վաւերագիրներուն վկայութիւնը անառարկելի է, մանաւանդ Պօղոս առաքեալին, որ, Փրկչին մահէն հազիւ երեսուն տարի վերջ գրուած հանրային նամակի մը մէջ, պաշտօնական ատենագրութեան մը ճշգրտութեամբը հետեւեալ ցուցմունքները կ'ընէ.

1. Քրիստոս, կ'ըսէ, մեռաւ մեր մեղքերուն համար, ըստ Սուրբ Գրոց, յետոյ թողուցաւ:

2. Երկու օր ետքը, սակայն, անոր յարութիւնը հաստատուեցաւ, ինչ որ կը նշանակէ թէ գերեզմանը պարապ գտած էին և համոզուած թէ Տէրը անձէ զուրս էր ելած կենդանի և փառաւոր:

3. Յարուցեալ Յիսուսը յաջորդաբար երևեցաւ Պետրոսի, տասներկուքին, հինգ հարիւր եղբայրներուն, Յակոբոսի, և վերջապէս Պօղոսի, որ նորեկ մըն էր առաքեալներու և ականատեսներու այս ընտանիքին մէջ: — Իրաւ է թէ այս վերջին գիծը կարծես թէ քիչ մը կասկածելի կը դարձնէ ապացուցութիւնը. որովհետեւ, վերջապէս, կ'ըսեն, Դամասկոսի ճամբուն վրայ ունեցած տեսիլքէն հետոսաց ա-

պագայ աւետարանիչը սա հետեւութիւնը միայն պիտի կրնար քաղել թէ Յիսուս՝ զոր ինքը մեռած կը կարծէր, կենդանի էր եւ այդ կենդանի Քրիստոսն էր որ զինքը կեցուցած էր ապստամբութեան ճամբուն վրայ: Այս ամէնուն մէջ, պիտի կարենային ենթադրել, կեանքի տեսողութեան խնդիր կայ եւ ո՛չ թէ յարութեան:

Եւ սակայն Պօղոս զանազանութիւն չի դնել իր այս թուարկած տեսիլքներուն մէջ, քանի որ կը յայտարարէ թէ «տեսած» է զՔրիստոս (Ա. Կոր. Թ. 1). իր դատեմտւել, այս ըմբռնումը այնքան իրական եղաւ որ, ինք զայն կը նկատէ իր առաքեալի իրաւունքը (Ա. Կոր. Թ. 1. Գաղ. Ա. 1) և մարմիններու յարութեան իր վարդապետութիւնը (Ա. Կոր. ԺԵ. 1-8, 12 և հետեւ. 35 և հետեւ.) օրինականացնող պարագայ մը: Այս վերջին կէտին մանաւանդ կարեւորութիւնը բացայայտ է: Եթէ Պօղոս կուրենթացիներուն կը սօվրեշնէ թէ գերեզման գրուած մարմինները տաանց կորսուելու զուրս պիտի ելլեն անոնցմէ, այդ մասին իր տուած բացորոշ ապացոյցը յարուցեալ Տէրը տեսած լինելն է միայն. ուրիմն Յիսուսի երևումները, ըստ իրեն, սոսկ հոգեկան չէին. գերեզմանին վրայ իր յաղթութեամբը՝ բոլորովին վերակազմուած Քրիստոսի անձին ազդեցութիւնն էր որ այդ բանը ըսել կուտար իրեն:

Դիտեցէք տակաւին թէ առաքեալին լեզուն որչափ անորոշ է, կըր նախնական եկեղեցիին մէջ այնքան յաճախ պատահած տեսիլքներուն վրայ է որ կը խօսի (Բ. Կորն. ԺԲ. 2, 3, զոր օրինակ): Երբ, ընդհակառակն, յարութեան վրայ կը խօսի, Պօղոս չ'ըսեր թէ աշակերտները «իրենց մարմինովը կամ մարմինէն զուրս» յափըտակուեցան Մարդուն Որդիին փառքը զիտեւելու համար. չի բաւականանոր նոյնպէս պատմելով թէ Քրիստոս անոնց յոյց տուաւ ինքզինքը, որոշ թուով պարագաներու մէջ միայն, այլ կ'ելլէ մինչև այն իրողութեան, որուն կը վերածուին այս երևումները. Պետրոսի և տասներկուքին հետեւելով, կը վկայէ գերեզման գրուած մարմինին կենդանացումին մասին. աստուածազօր հրաշք՝ որուն ծանօթացան ամէնքը երբորդ օրէն սկսեալ: Այնքան ճշգրիտ են այս մանրամասնութիւնները, որ այս իրողութեան առ-

ջև երեք դիրք միայն կրնան կարելի ըլլալ:

Ա. Կա՛մ պէտք է խտրու մերժել առաքեալը և իր հաւատառուները, իբրեւ խորհուրթիւն, ենթադրութիւն, որ զլիստ-վին հակառակ է Քրիստոսի Կրօնքին պատիւին, և զոր Սղրաուսի պէս քննադատներ մերժած են:

Բ. Եւ Կա՛մ պէտք է ընդունիլ թէ այս զլիստոր ականատեսները, ամէնքն իմիասին, զոհերն եղած են պատրանքի մը, ինչ որ տեսիլքներու մեր հերքած տեսութեան պիտի տանէր զմեզ:

Գ. Կա՛մ վերջապէս, Եթէ առաքեալները չեն խարած կամ չեն խարուած, կը մնայ ընդունիլ միայն, բոլոր նախկին քրիստոնեաներուն հետ, անոնց վկայութեան վաւերականութիւնը: Ուրիշ բառերով, ամբողջացնելու համար այն հաստատումը որուն համեմատ աշակերտներուն հաւատքն է Եկեղեցւոյ միակ էիմը, անհրաժեշտ է աւելցնել թէ այդ հաւատքը կը բացատրուի Տէրօջը յարութեան իրողութեամբ միայն: Հաւատացած են՝ վասնզի տեսած են, տեսած են՝ վասնզի տեսնելու բան մը եղած է, վասնզի Յիսուս, զոր իսկապէս տեսած են, իրապէս զերեզմանէն դուրս ելած էր:

Մեզի կ'ըսեն, այո՛, թէ արդի տեսակէտով՝ մեր պէտքերուն համար բաւական է որ Քրիստոս կենդանի լինի իր ողբովը, ինչ որ ըսել պիտի ըլլար թէ անոր մարմինն յարութիւնը մեծ կարեւորութիւն մը չունի: Բայց այսպէս չէ՛ր — հարկ է շեշտել — այսպէս չէր նախնական Եկեղեցիին հաւատալիքը: Այդ շրջանի Հրեաները, անդէտ ըլլալով հոգիի անմահութեան, անդրյիբիմեան ապրում ըսելով ամբողջ մարդկային էակին վերակազմութիւնը միայն կը հասկնային: Ասկէ է այն դիրքը — զոր զժուար պիտի ըլլար ուրիշ կերպով բացատրել — զոր առաքեալն Պօղոս կ'առնէ իր թուղթերուն մէկէ աւելի նշանակելի հատուածներուն մէջ, երբ կը գոչէ, զոր օրինակ, խօսքը Կորնթացիներուն ուղղելով. «Եթէ վասն մարդոյ ի գաղանամարտի լեալ էի յեփեսոս, զի՛նչ օգուտ էր ինձ. Եթէ մեռեալք ոչ յառնեն, կերիցուք և արքցուք, քանզի վաղիւ մնանիմք» (Ա. Կոր. ԺԵ. 32). այս խօսքով առաքեալը չի՛ նշուցներ միթէ թէ մարմինէն դուրս հոգիի յատուկ գոյութիւն չի գիտեր ինքը: Ըստ ի-

րեն, մարդը յարութիւն կ'առնէ, ապա թէ ոչ՝ կը կորսուի անդառնալի կերպով: Կա՛մ ապաւնի կեանքը ամբողջ մեր էութեան համար, միասին ըլլալով նաեւ հաստատումին երաշխիքը, և Կա՛մ անդունդը՝ արժանաւոր կործանում մեղաւորին և ամբարիշտին դիտաւորութիւններուն: Այս պատճառաւ կը հասկցուի ծայրալիւր հանդիսաւորութիւնը և ահա որ լրջութիւնը, որոնցմով Պօղոս կը հաստատէ Փրկչին յարութեան ստուգութիւնը: «Եթէ Քրիստոս չիցէ յարուցեալ, ընդունայն են հաւատքն ձեր, և ի մեզս ձեր կայցէք» (Հ. 17). ինչո՞ւ աւսիկա: Որովհետեւ այն մտածումը թէ Յիսուս կրնայ վերապրիլ միայն իր հոգիովը՝ տեղ չի կրնար դնել առաքեալին միտքին մէջ: Ըլլալ կամ չըլլալ. ահա՛ երկստորարանութիւնը՝ իր ամբողջ ծանրութեանը մէջ: Եթէ Քրիստոս յարութիւն առած չէ, ոչ միայն մեր մէջ չի կրնար ունենալ այն ներգործութիւնը զոր մենք կ'ենթադրենք, այլ ընդ միշտ բաժնուած կը մնայ անիկա իր Եկեղեցիէն, վերջնականապէս ընկլուզուած մնալով գերեզմանէն, ու մենք, իր կարծեցեալ աշակերտներս, առանց Աստուծոյ և առանց յոյսի կը մնանք Եկեղեցիին մէջ:

Այս ուսուցումին կրօնական դոյաացութիւնը կը մնայ ուրեմն զազափարը յարակայութեան և անձնական ներգործութեան Յիսուսի Քրիստոսի, զոր աշխարհի մէջ ոչ մէկ զօրութիւն — ոչ իսկ արհաւիրքներու թագաւորը — չի կրնար բաժնել զինքը սիրողներէն: Մի միայն, կը կրկնեմ, առաջին քրիստոնեաներուն մէջ այս հաւատալիքը անբաժան է Տէրօջը յարութեան հաւատալիքէն: Այս իրողութեան տարողութիւնը ուսումնասիրողները պիտի ուզե՞ն արդեօք ըսել թէ երբայական հոգեբանութիւնը, որով տոգորուած էին աշակերտները, գանոնք մղած է այս ճշգրտութեամբ ձեռն տալու իրենց վարդապետին ամենուրեքութեան մասին իրենց ունեցած համոզումին: Բայց անոնց յայտարարած պատմական եղելութիւնը այնքան բացայայտ է, որ ներհակ պատճառաբանութիւնն է որ աւելի կը հարկադրէ ինքզինքը, Եթէ սակայն զերբնականին կարելիութեան դէմ կանխակալ համոզումներով զբաւուած չէ արդէն միտքը: Աշակերտներուն համար, Փրկչին մարմինն անյայտացումը Աստու-

ծոյ կամքովը կատարուած կարեւոր գէպք մը եղաւ, վասնզի, առանց ատոր, անոնք դժուարութիւն պիտի զգային իրական վերականգնացումը մը: Բայ աստի, Յիսուս Քրիստոսի ամբողջովին և ոչ միայն հոգւով վերկենցալուծմը հաստատելով, առաքելական ուսուցումը — որ այս մասին համաձայն է մեր զարու գիտութեան լաւագոյնս հաստատուած արդիւնքներու հետ — կը պաշտպանէ մարդկային անձին անլուծանելի միութիւնը, որ, ոչ միայն չի կրճատուիր Աւետարանէն, այլ անկէ կ'ընդունի իր լիութիւններգալականութիւնը, այսինքն այն՝ որ բոլոր զարկերու քրիստոնեաներուն խոստացուած է Տէրոջը յարութեան իրողութեամբը:

Միւս կողմէ, աւելորդ իսկ է ըսել թէ Յիսուսի կենդանացումը իր երկրաւոր մարմնին զուտ և պարզ վերակազմութիւնը չեղաւ, և թէ Աստուծոյ Որդին յարութիւն չառաւ, Ղազարոսի պէս, մի միայն՝ իր այս աշխարհի վրայի գործը վերստին ձեռք առնելու համար: Այս մասին ալ, զարձեալ, հարկադրուած ենք զիմելու Ս. Գրոց վկայութեան: Քրիստոսը՝ զոր Պօղոս տեսաւ, այն՝ զոր անկեալ ազգերուն քարոզից, փառքի Տէրն է իրօք, որուն նմանութեամբ մենք ալ օր մը պիտի ընդունինք փառաւոր մարմին մը (Ա. Կոր. ԺԷ. 42-49, 52-54): Ուրիշ կերպ ըսելով, Փրկչին յարութիւնը պարզ դարձ մը չեղաւ իրաց հին վիճակին: Կեանքի յաղթական հակազդեցութիւն մը եղաւ, բայց զարգացումով, յառաջգիմութեամբ (Ա. Կոր. ԺԵ. 52, 53). զոյութեան ուրիշ կերպի մը մէջ մուտքը եղաւ ան: Միայն թէ, Քրիստոս ամբողջովին, մարմին և հոգի, անցաւ այդ կերպարանափոխութեան մէջէն, այնպէս որ մենք ալ մեր ամբողջ էութեամբն է որ պիտի վերանորոգուինք իրեն նման: Փրկչին յարութեան, ինչպէս ամէն գործարանաւոր եղաշրջութեան մէջ, կեանքի յաւակալութիւն կայ՝ փոփոխումի մէջէն: Փառաւորեալ Փրկիչը նոյն է երկրաւոր Քրիստոսին հետ. միայն իր գործունէութեան պայմանները տարբեր են. ինքը, որ մարդկային տկարութեանց ենթարկուած էր (Եբր. Դ. 15), թօթուց նիւթին կոպերը (Նմատ. Մտթ. ԻԲ. 20), ձեռք ասնելով աստուածային իշխանութեան գաւազանը,

մինչև որ ամէն արարած ծունր կրկնելով իրեն իր աստուածը պաշտէ զայն (Փիլիպ. Ի. 9-11):

Քննադատութիւնը չի կրնար բացաւորել թէ ինչ է այդ հոգեւոր գործարանաւորութիւնը՝ հակադրաբար երկրաւոր կենացադակերպին: Հետեւաբար աւելորդ պիտի ըլլար զբաղիլ հոս այն հարցով թէ Յիսուսի մարմինը, կերկմանին վրայ տարուած յաղթութեան յաջորդող օրերուն, կրնց ստեղծիլ յառաջատուական փառաւորում մը, ինչպէս խորհած են աստուածաբաններէն ոմանք: Ինչ որ աւետարանական պատմածքներէն յստակօրէն կ'երակարացուի, սա է թէ Քրիստոս, երկրաւոր կեանքի պայմանները թօթափելէն ետքն ալ, իրեններուն երեցաւ անոնց ընտանի եղած ձեւին տակ, զանոնք լաւագոյն կերպով համոզելու համար իր յարութեան իրականութեան մասին: Այս կը թուի եղած ըլլալ նպատակը յաջորդական այն երեւումներուն, որոնք, Դործք Առաքելոցի վկայութեան համեմատ (Ա. 3), քառասուն օրեր շարունակուեցան:

Այս խօսակցութիւններուն վերջինէն ետքը, Յիսուս վերացաւ իր աշակերտներուն մէջէն, այսինքն աներեւութանալով անոնց տեսութեանէն, վերջ դրաւ այդ զգալի ինքնայայտութեանց շարքին, Աստուծոյ մօտ իր զոյութեան վերջնական կերպը զգենելու համար (Ղկս. ԻԴ. 50-53. Գրծ. Ա. 4-11): Համարձեւումը, ստեղծիլ, բնական սրտին է յարութեան, որուն հետ յաճախ կը շփոթուի արդէն առաքելական ուսուցումին մէջ: Առաքելական թողութիւնը չեն խօսիր Փրկչին այս վերացումին մասին, բայց կ'ենթադրեն զայն, երբ կը հաստատեն Յիսուսի Քրիստոսի բազմիւր փառաց մէջ (Հոսով. Ե. 34. Կող. Դ. 1. Նիս. Դ. 8-10. Փլպ. Բ. 9-11. Եբր. Թ. 24, ևն.): Ազատագրումն է անկեալ երկրաւոր ամէն սեղմումներէ, հոգիին գերադոյն յաղթանակը: Ուստի, այս խորհրդաւոր բարձրացումը ոչ միայն բաժանում չի նշանակեր, այլ ընդհակառակն նշանն է Քրիստոսի և իր աշակերտներուն միջև յետ այնու դոյալացած անլուծանելի միաւորութեան մը: Յորչափ կ'ապրէր այս աշխարհի վրայ, Յիսուս ամէն վայրկեան յարաբերութեան մէջ էր սեղմ թօթով աշակերտներու հետ միայն:

հիմակ, բարձրացած Աստուծոյ քով, որուն զօրութիւնը կը պարուրէ տիեզերքը, յարուցեալ Գրիստոսը անկորնչական կեանքի սկիզբը կ'ըլլայ իր եկեղեցիին համար (Մտթ. ԻԸ. 20), զոր վեր կը բռնէ՝ երբ ան կը կորանայ, զոր կը պատժէ՝ երբ ան կը մոլորի, և որուն զէպի վեր ընթացքը կ'ուղղէ դարերուն մէջէն, մինչև որ օր մը անոր հետ ըլլալ իր վերջնական յաղթանակին միջոցին երկնից հանգիստին ու փառքին մէջ:

Ժ. Գ.

ՕՐԷՆՔԸ

Յովն. Ա. 17

Հեղինակաւոր մարմինի մը կողմէ հասարակաց իրաւունքներու պաշտպանութեան համար սահմանուած կանոններու յօրինուածք մըն է Օրէնքը. որ ըստ յարմարութեան ամբողջութեամբ կամ մաս առ մաս հրատարակուելով, պատկանեալ հասարակութեան մէն մի անհատին կամ անոնց ամբողջութիւնը կազմող միութեան, համայնքին կամ պետութեան, իրաւանց և պարտաւորութեանց սահման դնելով, կենցաղի և գործունէութեան որոշ ուղղութիւններ ցոյց կուտայ ամէնուն: Անոնք որ կը համարձակին Օրէնքին այս կամ այն կանոնը զիտութեամբ կամ նոյնիսկ անգիտութեամբ դանց առնելով, ճշու ընթանալ կամ հակառակը գործել, անոնք գործողի իշխանութեան կողմէ իրենց ըրած զանցառութեան համար սահմանեալ պատիժը կը կրեն անխուսափելի կերպով: Եթէ խելք ունին կը խրատուին արդէն, իսկ եթէ ոչ՝ ամէն անգամ ալ իրենց յանցանքին համաձայն կը դատապարտուին:

Օրէնքը պարկեշտ և առօքինի անձերու ընկերութիւններու համար ինքնապաշտպանութեան ամուր պալաւն մըն է միշտ, իսկ ռճրագործներու, զողերու, սուտ վկաներու, ուխտադրամներու եւ այս ու այլ կարգի ամբարիշտներէն ունէ անձի համար՝ գլխուն կախուած Դամոկլեան սուր մը, որուն ծայրը եթէ երբեմն իր գագաթին մէջ մխուելէ վրիպի ալ, անոր ազդած սարսափը սակայն զոգ կը հանէ զինք շարունակ:

Օրէնքը մարդկային կեանքի և գոյա-

ցութեան պահպանութեան անհրաժեշտ մէկ տարրն է. գործարանաւոր մարմիններու համար սնունդի չափ անհրաժեշտ, իսկ անշունչ մարմիններու համար, գոյացութեան և ինքնապաշտպանութեան պայման լինելով՝ բնութեամբ տիեզերական է: Սուր իմացականութիւն և դատում ունեցող ամէն անհատ քաջ գիտէ թէ՛ մարդկային փորձառութեան աշխղան մարդերուն մէջ կը գործեն օրէնքները բնութեան համաձայն մէկ կազապարի մէջ ձուլելու համար, ամէնքը, հակառակ մարդոց անհատականութեան և ազատութեան զազափարին և իրերու անջատողական դեք բնութեան: Օրէնքները կը գործեն ի սկզբանէ անտի. Blackstone իրաւամբ ըսած է թէ «երբ Աստուած իրը շարժման մէջ զրաւ, նա նոյն ատեն հաստատեց շարժումի կարգ մը օրէնքներ որոնց պէտք է համակերպի ամէն շարժական իր»: Աստուծոյ արարչագործութեան հրաշալիքներուն մէջ կարեւոր տեղ մը կը բռնեն տիեզերքի բոլոր մարմիններուն սեպհական այդ թագուն զօրութիւնները: Անոնցմէ իւրաքանչիւրին զիւտը, հանձարի մը շողով պարզուող յայտնութիւն մը լինելով՝ յոռաշղիմութեան և քաղաքակրթութեան նոր հորիզոն մը կը բանայ աշխարհի համար: Ինչպէս ամէն բարի բան ընդհանրապէս՝ Օրէնքներն ալ իրենց հունին մէջ աստուածային ինչ մը ունին: Պատմական վկայութեամբ գիտենք թէ անոնք երբեմն ուղղակի աւանդուած են Աստուծմէ, իսկ առհասարակ յօրինուած են Անոր առաջնորդութեամբ ու ազդեցութեամբ:

Այս կարգէն ծանօթ է Հին Ուխտի յիշած Տաճարանեայն, զոր Սինա լեռան վրայ Աստուած ըստ Սուրբ Դրոց պատմութեան տարբերակներուն նախ բերանացի աւանդեց և ապա երկիցս գրաւոր յանձնեց Մովսէսի:

Բարեխոնի և Ասորեստանի Հնադէտներու կատարած պեղումներուն շնորհիւ զետնուած Համուրաբիի օրէնքներու մէկ արձանագրութիւնը, օրէնքի կանոններուն հետ կը պատկերացնէ նաեւ անոր ստացութեան կերպն ու հեղինակութիւնը: Արեւ աստուած քանդակին մէջտեղը նստած՝ իր առջեւ ծնրագրող Բարեխացւոց Համուրաբի թագաւորին կուտայ օրէնքներու տախտակ մը: